

Nanszákné Dr. Cserfalvi Ilona

A környezettudatosság növelése, a tanulók környezeti értékrendjének fejlesztése

A témaválasztás indoklása

Az állampolgárok környezeti ismereteiről, készségeiről és hajlandóságáról készült felmérések azt mutatják, hogy értékrendjünkben első helyen áll az egészség. Az egészség környezeti és életmódbeli meghatározottsága mind ismertebbé válik, fokozatosan tudatosodik a környezeti és természeti értékek megőrzésének fontossága is, de az egyéni cselekvésekben, döntésekben még mindig csak elvétve jelenik meg a környezettudatos gondolkodásmód, a fenntarthatóságra való törekvés.

A környezettudatos viselkedés elterjedésének legfőbb akadályai az ismerethiány, a pozitív minta hiánya, a környezeti szempontból helytelen viselkedés társadalmi elítélésének hiánya, valamint a közösségek együttműködésének gyengesége. Az emberek környezetvédelméről, annak helyzetéről, a környezeti haszon és kockázat felismeréséről alkotott képét elsődlegesen a személyes tapasztalás határozza meg, amelyet a személyes kapcsolatrendszerben szerzett információ, továbbá a tömegkommunikáció követ. Mindezek a csatornák azonban gyakran a fenntarthatósággal ellentétes értékeket és ideálokat is közvetítenek.

A szemléletformálás legfontosabb csatornáinak hazai szabályozása széttagolt, ennek elemei a következőkben fogalmazódnak meg: a médiatörvényben, a közoktatási törvényben, a környezetvédelmi és a természetvédelmi törvényben, a népegészségügyi, családpolitikai és az ifjúsáspolitikai koncepciókban, valamint a környezeti információkhoz jutásról szóló nemzetközi egyezményhez való csatlakozásunk dokumentumaiban. Az oktatást szabályozó joghelyeken elégtelenül jelenik meg a fenntartható fejlődés pedagógiája, a környezeti nevelés, a szemléletformálás. Ezek tudatos megvalósítását szolgálja a Nemzeti Környezetvédelmi Program, melyben kiemelt helyet kapott a környezettudatosság növelése akcióprogram.

A téma vizsgálatának egyéni indíttatása is van. Többszöri külföldi tanulmányútjaimon a téma külföldi szakirodalmát, tevékenységterületeit tanulmányozva ismételten találkozhattam a környezettudatosság növelésének különböző megközelítésével. Érdeklődésem akkor fordult igazán a téma hazai gyakorlata felé.

További motívum a munkahelyem, a debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola helyzetéből adódik, mely intézmény küldetése szerint jelentős szerepet vállal Hajdú-Bihar megye nevelési-oktatási, kulturális fejlesztésében. Ugyanakkor a főiskola tradicionálisnak nevezhető képzési és kutatási kapcsolatokat ápol a romániai Bihar megye intézményeivel. Így lehetőség adódott a Bihar megyei vizsgálatra, ami nemcsak tanulságos összehasonlításokra adott lehetőséget, hanem a hosszú távú együttműködés erősítését is szolgálta.

Előzmények

A környezettudatosság növelése, kialakítása szinte valamennyi európai országban az oktatáspolitikai fontos célkitűzései közé tartozik. Kiemelten kezelik a társadalmi környezettel is fenntartható, fejlődéssel kapcsolatos ismeretek bővítését, az információkhoz jutás javítását, a környezettudatos döntések és a fenntarthatóbb életmód ösztönzését, a környezetpolitikai döntésekben a felelős társadalmi részvétel erősítését.

A környezettudatosság fejlesztése a közoktatás valamennyi szereplőjének érdeke. A környezettudatosságot erősítő programokat széles körben szükséges terjeszteni, a pedagógusok képzési követelményeibe be kell építeni a környezeti neveléssel kapcsolatos tartalmi elemeket, a társadalom környezettel kapcsolatos értékrendjét és szükségleteit nyomon kell követni. Kiemelt feladatot képeznek az együttműködésen alapuló közösségi részvételi formák, mert a környezeti előnyök és hátrányok leggyakrabban az eltérő társadalmi szinteken jelennek meg.

Ezek alapján a kutatás célkitűzései: a környezeti nevelési feladatok ellátásának elősegítése a közoktatás minden szintjén, a környezettudatos készségek fejlesztése, a szabadidős tevékenységekben a környezettudatosság erősítése, a környezet- és természetbarát szabadidős tevékenységek elterjesztése.

A környezettudatosság növelését nyomon követhetjük, ha a környezetvédelem megjelenését nyilvántartjuk az egyéni döntésekben, a minőségbiztosítási rendszerekben, valamint ha elemezzük az oktatási jogszabályokat és dokumentumokat (a tantervek és képzési követelmények környezeti nevelési-oktatási tartalma), a pedagógiai szolgáltatások környezeti neveléssel kapcsolatos tartalmának mutatóit, a környezeti nevelésben megnyilvánuló együttműködés (partnerség) érvényesülésének mutatóit.

Az elméleti vizsgálat eredményei

A környezeti nevelés legyen komplex, rendszerszemléletű, egész életén át tartó és az élet minden területére kiterjedő, lokális és globális egyszerre, mai és jövőbe néző, tevékenységre orientált, neveljen együttműködésre, problémamegoldásra, új értékrendszerre.

A környezeti nevelés egyfajta környezeti kultúrára nevelés, amely kultúra magában foglalja a környezetre vonatkozó ismeretektől a környezetbarát életmódig tartó teljes skálát. Továbbá fokozni kell a környezettudatosságot, és elő kell segíteni annak a felismerését, hogy a gazdasági, a társadalmi és az ökológiai jelenségek kölcsönösen függenek egymástól. Biztosítani kell mindenki számára annak a lehetőségét, hogy elsajátítsa a környezet megvédéséhez szükséges tudást, készségeket, értékrendszert és elkötelezettséget. Ki kell alakítani az egyes emberekben, csoportokban, tehát a társadalom egészében a környezettel kapcsolatos, új magatartási és életviteli mintákat (1977, Tbiliszi).

A környezeti nevelésben indirekt módszerekkel lehet preventív szemléletet kialakítani. Ilyen indirekt módszer lehet a családi nevelés, az intézményes nevelés és oktatás, a formális és informális kommunikációs csatornák, a teljes közösséget vagy a közösség egy részét megmozgató rendezvények, akciók, és minden olyan nyilvános tevékenység, amely a megcélzott közönség számára közvetve vagy közvetlenül példát, viselkedésmintát nyújthat.

Az empirikus vizsgálat lefolytatása

A vizsgálatnak célja az volt, hogy adatokat kapjunk Hajdú-Bihar megye általános és középiskoláiban (beleértve a szakképzéssel foglalkozó intézményeket is) a környezettudatosság növeléséről a tanári és tanulói vélemények alapján. Fontos szerepet szántunk a romániai mintán végrehajtott tanári vizsgálatnak is. Kutatásainkban az alábbi kérdésekre kerestünk választ:

1. A tanárok körében

- 1.1. Milyen környezettudatosságot meghatározó kritériumokat tartanak fontosnak a mindennapi szakmai, pedagógiai tevékenységek során az adott intézményben dolgozó tanárok?
- 1.2. Milyen szervezetekkel, tájékozottsággal rendelkeznek a tanárok a környezettudatosság nevelési rendszeréről?
- 1.3. Mi jellemzi a tanárok környezettudatossággal kapcsolatos attitűdjét?
- 1.4. Milyen motívumai vannak a tanárok viselkedése alapján a környezettudatosság nevelésének?

- 1.5. Hogyan van jelen (a pedagógusok véleménye alapján) az iskolák pedagógiai programjában, stratégiai elképzeléseiben a törvényileg is jelentős szerepet betöltő környezettudatos nevelés?
 - 1.6. Hogyan értékelik a pedagógusok a környezettudatosságra nevelést a közoktatás egészében?
2. A tanulók körében
 - 2.1. Milyen a környezettudatos neveléshez fűződő érzelmi viszonyuk?
 - 2.2. Milyennek látják ebben a munkában a tanár–diák viszonyt?
 - 2.3. Milyennek ítélik a környezettudatos nevelésben a társakkal való kapcsolatot?
 - 2.4. Milyen az általános elégedettségük?

A vizsgált minta

A 2004/2005-ös tanévben Hajdú-Bihar megyében 280 általános iskola és középiskola működött. A vizsgálatba 14 általános iskolát (5%) és 7 középiskolát (7%) vontunk be. A vizsgálat során 325 hetedik, illetve tizedik osztályos tanuló, valamint 295 tanár értékelhető kérdőívét dolgoztunk. Mintánk Hajdú-Bihar megyére tekinthető reprezentatívnak. A Bihar megyei iskolaváros jellegű Nagyváradon a vizsgálatunkba a középiskolák tanárait vontuk be.

A vizsgálat eszközei

A nemzetközi szakirodalmat tanulmányozva a csoportos kikérdezés mellett döntöttünk. A vizsgálatot anonim önkitöltős kérdőívvel végeztük. A tanároknak szánt kérdőívek egyaránt tartalmaztak zárt és nyílt végű kérdéseket. A tanulóknak szánt kérdőívekben zárt végű kérdéseket fogalmaztunk meg. A zárt végű kérdéseknél a tanárok és a tanulók egyaránt ötfokozatú skálán jelölték véleményüket az adott állításokkal kapcsolatban, ahol az 5-ös jelölte a teljes mértékű egyetértést, 1-es pedig teljes mértékű elutasítást. Páratlan válaszalternatívájú skálát alkalmaztunk, hogy a középső érték adjon lehetőséget a válaszadóknak, ha nincs kialakult véleménye.

A feldolgozás módszerei

A tanári kérdőívekben megfogalmazott nyílt végű kérdésekre adott válaszokat a tartalomelemzés segítségével elemeztük. A tartalomelemzés módszerének legfőbb erőssége, hogy nem jár beavatkozással, nincs hatással az elemzés tárgyára. A tartalomelemzés során kódoltuk az empirikus anyagot.

Nem előre kidolgozott kategóriákkal dolgoztunk, hanem az adott válaszokban a rejtett tartalmakat is felszínre hoztuk. Sűrítve alakítottuk ki és véglegesítettük a kategóriákat.

A kérdőívek a bemutatott paraméterek alapján a sokváltozós kutatások kérdőívei sorába tartoznak, ezért célravezetőnek tűnt, hogy az adatok feldolgozása során a matematikai-statisztikai elemzések közül a faktoranalízis módszerét válasszuk, mivel a feltárandó jelenségeknél, azok magyarázatánál kettőnél több, egymástól sem független változó kapcsolatával is számolnunk kellett. Másik alapvető eljárásként a klaszteranalízis került alkalmazásra, melynek segítségével egy többváltozós adathalmazt próbáltunk meg úgy elemezni, hogy feltárható legyen az általunk korábban még nem ismert összefüggésstruktúra. Ezért törekedtünk olyan csoportok, klaszterek kialakítására, melyek elemei a legszorosabban kapcsolódnak egymáshoz, és viszonylag jobban eltérnek a többi klaszter elemeitől. A klaszteranalízis során arra figyeltünk, hogy leginkább összetartozó elemek kerüljenek egy csoportba a lehető legtöbb tulajdonság szerint. A kutatás eredményeinek birtokában vállalkoztunk bizonyos jelenségek modellezésére.

Az empirikus vizsgálat eredményei

- 1.1. Az iskolai munkát meghatározó minőségi tényezők alapján a tanárok négy csoportja körvonalazódott. Az első csoportba azok a tanárok tartoznak, akik számára az iskola belső világa jelentős, s ezt a belső világot szeretnék a tanulók számára színessé, érdekessé, otthonossá, esztétikussá tenni hivatástudattal, elkötelezettséggel.
A második csoportba tartoznak azok, akik pedagógiai munkájukat a humanisztikus elvekre építik, jellemző a szociális érzékenység, az érzelmi töltet és a kapcsolatok erősítésére való törekvés.
A harmadik csoportba azok tartoznak, akik pedagógiai elkötelezettséggel tudatosan irányítják a tanulók környezettudatos nevelését, tevékenységcentrikusság jellemzi munkájukat, melyet tanári és szülői elismerés követ.
A negyedik csoportra az egyéni érvényesülés jellemző. Úgy végzik a környezeti nevelést (inkább az oktatást), hogy az jó színvonalú legyen. Ebben a csoportban a munka jelentősége a motívumokban van, ami nem mindig pozitív előjelű a példakép, illetve a mintaeffektus miatt. A Bihar megyei vizsgálatban a tanárok első két csoportja dominánsan jelen van, megtalálható a harmadik típus is, de kevésbé érvényesül a negyedik csoport.

- 1.2. Az adatfelvételünk időpontjában már elvárás volt a környezettudatos nevelésről való közös gondolkodás. Vizsgálatunk tükrében még nem mondható, hogy a tanárok alapos ismeretekkel rendelkeznek a különféle környezettudatos nevelés eljárásairól. Az utóbbi évtized pozitív eredménye, hogy az iskolák egyre tudatosabban foglalkoznak a környezettudatos neveléssel mind elméleti, mind gyakorlati szinten. Pozitív az eredmény akkor is, ha a témával kapcsolatban a tanárok szakirodalmi tájékozottsága nem rendszeres és folyamatos. A környezeti neveléssel kapcsolatban szervezett helyi programok kevésbé járultak hozzá a környezettudatos neveléssel való azonosuláshoz, vagy e munkába történő bekapcsolódáshoz.
- 1.3. A környezettudatos nevelés rendszerének kidolgozásában az általános iskolák és a gimnáziumok vettek részt leginkább, legkevésbé a szakközépiskolák. A többprofilú középiskolák tanárai vélik legkevésbé többletmunkának a környezettudatos neveléssel kapcsolatos feladatokat.
- 1.4. A környezettudatos nevelés motívumainak modelljei alapján a tanárok akarják ezt a fejlesztést a szakmaiságra hivatkozva – előrelépést, eredményeket és transzferhatásukat remélve a rendszertől. A törvényi kötelezettség kevésbé játszik szerepet a vélemények kialakításában.
- 1.5. A megkérdezett tanárok véleménye alapján az iskolák pedagógiai programjában, stratégiai elképzelésében a környezettudatos nevelés elsősorban az iskolai nevelő-oktató munkára vonatkozik. Ezután következik a kliensi csoportok igényeinek, elvárásainak való megfelelés, megjelenés a pedagógiai programokban. Ugyanakkor vannak olyan tanárok, akik nagyfokú pesszimizmussal nyilatkoznak a környezettudatos nevelés megvalósításáról.

A Bihar megyei pedagógusok az iskolák morális működéséhez szükséges feltételek hiányát említették, amely előfeltétele a probléma eredményes kezelésének.
- 1.6. A környezettudatos magatartásra neveléstől a tanárok elsősorban az iskolai nevelés oktatás színvonalának, hatékonyságának növelését várják. Megfogalmazzák ugyanakkor a közoktatási rendszer egészével kapcsolatos elvárásaikat is, az intézmény partnerkapcsolatainak erősítését, jobb együttműködést, a fejlődőképesebb intézményi életet. Vannak, akik megfogalmazzák az előrehaladást vagy a felesleges igyekezetet.
- 1.7. A vizsgálatból kiderül, hogy a tanárok jelentős része elégedetlen a tanulók környezettudatos magatartásra nevelésével. Hajdú-Bihar megyében úgy vélik, hogy a pedagógiai munka háttérében a tanuló + család + a tananyag áll, a Bihar megyei véleményekben pedig a pedagógiai

kultúra + család + képzés összefüggése vezet a nem megfelelő pedagógiai eredményekhez. Az elégtelen eredmények okai között a tanári magyarázatokban, iskolatípusonként Hajdú-Bihar megyében a motiváció, az alkalmazott módszerek és a pedagógusok felkészültsége tekintetében tapasztalunk szignifikáns eltérést. A szakképzésben dolgozó pedagógusok vélik úgy, hogy az évekkel ezelőtt alkalmazott módszerekkel ma nem lehet eredményt elérni a pedagógiai munkában. A tanárok közötti együttműködést, az egységes nevelési eljárásokat a szakközépiskolai tanárok tartják a legkielégítőbbnek.

- 2.1. A tanulók körében végzett kutatás összegzése alapján megállapítható, hogy az iskola az egyén jelenségvilágával, explicit és implicit hatásaival nem mindig jelent örömet a tanulók számára. Az iskola élethossza, légköre egészét tekintve pozitív, amely alkalmas lehet az érdemi munkára, az elvárt nevelési cél produkálására. A környezeti neveléshez kapott segítséget a gimnazisták jónak, a szakképző iskolák tanulói megfelelőnek mondják. A tanárok egységes követelménytámasztásáról inkább negatív véleményt kaptunk a tanulóktól. Az iskolák között a település szerkezetét illetően is szignifikáns különbségeket találunk a követelmények elfogadásában. A falusi iskolák tanulói fogadják el a követelményeket feltétel nélkül, kevésbé változtatnának a nevelés-oktatás módszereinek tradicionális eljárásain. A gimnáziumok tanulói túlságosan magasnak tartják az iskola velük szemben támasztott elvárásait, követelményeit. Az egyénre szabott követelmények legkevésbé a szakképző iskolákban jelennek meg, leginkább az általános iskolákban. Az újítás, a változtatás szándéka a többfunkciós általános iskolákra jellemző, legkevésbé az általános iskolákra. A gimnáziumi tanulók a tanáraik szakmaiságát hangsúlyozzák a pedagógiai folyamatban, társaik alig kapnak szerepet ebben, a tanárok távol tartják magukat a tanulók hétköznapi problémáitól.
- 2.2. A tanulók a tanórai tanár–diák interakciót általában pozitívnak ítélik, a környezettudatos nevelésben példaképet azonban nem a tanárok köréből választanak. A tanórán kívüli nevelést az általános iskolák és a szakközépiskolák jónak ítélik, a gimnazistáknak negatív képük van. A tantestületet a tanulók valamennyi intézménytípusban közepesnek tartják, a tanárok is közepes mértékben elégedettek az iskola működésével, a környezettudatos magatartás fejlesztésével. A tanárok valamennyi iskolatípusban fontosnak tartják a szülők tájékoztatását a tanulók nevelési eredményeiről, ezek között a környezeti nevelés tapasztalatairól.

- 2.3. A vizsgálatban részt vevő tanulók osztályaiban, évfolyamán pozitív a tanulók közötti kapcsolat, amit a közösen végzett tevékenységek segítenek, köztük a környezetvédelmi feladatok. A tanulók szociabilitása jónak mondható, a tanulók jelentős részének több barátja van. A stabil közösségeknek minősülő osztályokban a barátok szerepének dominanciája van, a jó társas kapcsolatok segítik a környezettudatos magatartás fejlesztését.
- 2.4. Vizsgálatunkban jelentős szerepet szánunk az iskolai demokrácia elemzésének. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált iskolák körében még nem sajátos a diákönkormányzat, nincs meg az őt megillető helye a mindennapi pedagógiai gondolkodásban. A diákönkormányzat koncepcióját, terveit, döntéseit az általános iskolában fogadják el a tanárok. A diákönkormányzat tevékenységével az általános iskolások a legelégedettebbek, a középiskolások kevésbé. Az iskolai folyamatokba az általános iskolásoknak van a legnagyobb beleszólási lehetősége, a középiskolásoknak általános a véleménynyilvánítása. A pedagógiai folyamat fő szereplőit soktényezős környezet alakítja, melyek jelentősen hatnak a tevékenységekre, a pedagógiai munkára. Az iskola környezetének megítéléséhez különbség tapasztalható a tanulói és tanári vélemények között. Az iskolák infrastruktúrája több helyen akadályozza a pedagógiai koncepció megvalósítását, melyre az intézmények fenntartóinak, az oktatási kormányzatnak a figyelmét szükséges felhívni. Mind a tanárok, mind a tanulók iskolai folyamatokat meghatározó véleményéről, tevékenységet determináló attitűdökről nagyon sok információt szereztünk, melyek részben eltérnek az eddig feltételezettektől, tudottaktól.

A kutatás eredményeinek alkalmazási lehetőségei

Az iskolai folyamatokról rendelkezésre álló tapasztalatok, amelyek a környezettudatos nevelésre irányulnak, hozzájárulhatnak az iskolák fejlesztési irányainak kijelöléséhez. A kutatás feltárta a tanárok módszertani kultúrájának tartalmát az adott kompetencia fejlesztésében, a tanári és tanulói elégedettségi vizsgálatok eredményeit, a tanárok tanulóképét, a tanár–diák viszony eredményességét.

A kutatás ráirányította a figyelmet a tanártovábbképzések tematikai gazdagításának szükségességére. A gyakorlat számára jól hasznosítható tudásra,

mérés-metodikai tapasztalatokra és kompetenciákra van szükség az autonóm programok megalkotásához.

Javaslatok fogalmazhatók meg egy új szemléletű iskolakép, a környezet-tudatos magatartásra nevelésről alkotott tudás megalapozására.

Az empirikus vizsgálattal szerzett adatok jól hasznosíthatók és jelentős haszonnal járulhatnak hozzá Hajdú-Bihar megye intézményeiben a pedagógiai folyamat tudatos fejlesztéséhez, mind az elmélet, mind a gyakorlat szintjén.

A Bihar megyei tapasztalatok, vizsgálati eredmények tanulságosak, segítik a további együttműködést.

Bibliográfia

- Báthory Zoltán – Falus Iván: *Pedagógiai Lexikon II.*, Budapest, 1997, Keraban, 296. p.
- Cziboly Ádám – Havas Péter: Környezeti nevelés. *Új Pedagógiai Szemle*. 2000/9. 63–80.p.
- Fűzné Korzó Mária: A környezeti nevelés koncepciói. *Iskolakultúra*. 2002/1. 40–50. p.
- Halász Gábor – Lannert Judit: *Jelentés a magyar közoktatás helyzetéről*. Budapest, 2003, OKI.
- Havas P. – Széplaki N. – Varga A.: A környezeti nevelés magyarországi gyakorlata. *Új Pedagógiai Szemle*. 2004/1. 12–25. p.
- Lükő István: *Környezetpedagógia*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Varga Attila: Környezeti nevelés a magyar közoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*. 2003/5. 55–76. p.